

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

126:3. 2006

ÖVERSIKT

1800-talets borgerliga erfarenheter

David Tjeder

Peter Gay, *The Bourgeois Experience. Victoria to Freud*, vol I: *Education of the Senses*, New York 1984 (534 s); vol II: *The Tender Passion*, New York 1986 (490 s); vol III: *The Cultivation of Hatred*, New York 1993 (685 s); vol IV: *The Naked Heart*, New York 1995 (463 s); och vol V: *Pleasure Wars*, New York 1998 (324 s).

Sex. Kärlek. Aggression. Introspektion. Konst.

Puh. Efter 15 år och strax under 2 500 sidor satte Peter Gay till sist punkt för *The Bourgeois Experience*, detta jätteprojekt som var tänkt att omfatta tre volymer men som kom att svälla till fem. Även om det nu är en tid sedan den sista volymen lämnade tryckpressarna kan det vara dags att försöka sammanfatta Gays insats kring den klass han ägnat så mycket forskning.

Intrycket under och efter läsningen av dessa textmassor om borgarklass och 1800-tal är kanske inte helt oväntat: Gay är en forskare som behöver många ord för att säga vad han vill. Han skriver förvisso oerhört väl, men man får intrycket att han haft intentionen att producera en prosa som är lämpad som slöläsning på stranden eller bussen, de otympliga böckernas tjocklek till trots. Även om analyserna ofta är intressanta och provokativt nydanande är de skrivna med alldeles för många ord. Gay har publicerat dessa fem digra volymer på 15 år, och har under tiden skrivit fyra andra böcker. Det är förstås på tok för mycket. Man frågar sig onekligen när den där Donald Lamm hjälpte honom att bli av med den skrivkramp han nämner i dedikationen till seriens fjärde volym, *The Naked Heart*. På 1950-talet, kanske, då publicerade Gay faktiskt bara två böcker; under de nästföljande tre decennierna har han publicerat en ny bok ungefär vartannat år. Hade böckerna i serien om 1800-talets medelklass varit hälften så långa hade de varit dubbelt så intressanta. Nu gäspar jag mig igenom de 30 sidor det tar Gay att berätta för oss att publiken på musikkonserter blev tystare allteftersom seklet fortgick,¹ jag haf-

1. För en studie av hur otroligt våldsamt det kunde gå till på teatrar på 1820-talet, se Alain Corbin, *Time, Desire and Horror. Towards a History of the Senses*, Cambridge 1995, s 39–61.

läser de disparata empiriska exemplen som skall visa att en del rika borgare faktiskt verkligen var intresserade av modernistisk konst, och jag hoppas att exempelsamlingen kring tyska studenters dueller äntligen skall ta slut. Till sist riskerar man att helt bläddra sig igenom centrala teser och avgörande resonemang.

De många orden används förvisso för att skapa en mycket nyanserad och mångfacetterad bild av borgarklassen under 1800-talet och fram till första världskrigets utbrott. Denna klass har i mycken forskning behandlats som om den varit en monolit. Typiska är Jessica R Feldmans hyllande av dandyn som en motvikt till den färglösa borgarklassen, Bram Dijkstra närmast manshatare på borgarklassens misogyni kring sekelskiftet 1900, och Cynthia Eagle Russetts enkla likställning mellan viktoriaiska medicinska teorier om kvinnan (som i sig var långt ifrån enhetliga, vad än Russett gör av dem) till att vara oproblematiskt representativa för borgarklassens monolitiskt hemska kvinnosyn som sådan.² I många historiska skildringar av sexualitet blir borgarklassens män både bigotta snuskhumrar och förnekare av varje uns kvinnlig sexualitet. Trots att inget enskilt bevis – annat än gravt parodiska litografier – finns för att man av pryddhet skall ha satt strumpor på pianobenen fortsätter denna myt att återupprepas av historiker. Hade de läst Gay skulle de veta att bilden av de bigotta pryda borgarna är en oerhört grov förenkling.

Hos Gay framstår i stället borgarklassen i hela dess komplicerade förvirring – som både intresserad av nöjen och strikt självkontrollerad, som både sexuellt tillknäppt och villig att söka och skapa sann njutning – för båda könen, om än med restriktionen att det skulle ske mellan lakanen i de äkta, heterosexuella, sängarna. Borgerligheten blir hos Gay både bärare av starkt konservativ misogyni och bekämpare av samma misogyni; både besatt av att skilja sig från aristokratin och avundsjuk på densamma; både fullproppad av stockkonservativa åsikter och av radikala dito.

En annan verklig merit med det vittfamnande upplägget är Gays geografiska bredd. Vanligtvis brukar ju historiker nöja sig med att studera ett land, möjligtvis kompletterat med ett eller på sin höjd två till, när de talar om Europa eller Västerlandet som helhet. Gay, som övertygande argumenterar för att den borgerliga kulturen var ett internationellt fenomen, studerar inte bara Storbritannien, USA, Frankrike och Tyskland; här finns empiriska exempel

2. Jessica R Feldman, *Gender on the Divide. The Dandy in Modernist Literature*, Ithaca & London 1993, t ex s 102–103; Bram Dijkstra, *Idols of Perversity. Fantasies of Feminine Evil in Fin-de-siècle Culture*, New York 1986; Cynthia Eagle Russett, *Sexual Science. The Victorian Construction of Womanhood*, Cambridge, MA, 1989.

från Holland, Spanien, Italien, Österrike – ja, till och med från Sverige. Detta är en verklig styrka, kanske den största, med *The Bourgeois Experience*. Gay lyckas förmedla borgarklassens ångest, oro, självgodhet, dess självutropade roll som samtidens uttolkare, dess sexualitet och aggressioner, över ett mycket brett regionalt spektrum, utan att borgarklassen för den skull framstå som precis densamma i alla länder.

Det finns dock givna brister med detta breda upplägg. Gay tenderar att reducera historien till en rad intressanta anekdoter utan entydigt sammanhang. Det är någon officer som går på en konsert med Paganini i Wien 1828 blandat med någon annan som vid något tillfälle sade något till någon om Mahler, och någon butiksinnehavare som en gång beskrev sina känslor i sin dagbok. Gytret av förvisso sorterad information förvirrar ofta snarare än skapar en känsla av syntes.

Just detta gytter gör också att Gay tenderar att säga samma saker vid flera tillfällen. Mardrömmen är när han fortfarande i seriens femte del skriver vitt och brett, utan närmare empiriska upplysningar, om hur medelklassen både beundrade och ogillade aristokratin, hur de fruktade proletariatet och de urbana massorna och deras vanor, och hur de själva försökte skapa sig en identitet som särskild från både den arbetsfria aristokratin och det utsvävande och okontrollerade proletariatet. Min uppskattning är att Gay skriver om detta minst 30 och kanske uppåt 50 gånger i de olika volymerna. Som sagt: att skära i textmassorna hade nog inte varit så dumt.

En annan sak som stör är Peter Gays onyanserade uppfattning om eller kanske snarare uppskattning av Sigmund Freud, vars ande svävar över allt som Gay skriver. Ibland låter han Freud framstå som den helt objektive avläsaren av hela sin egen samtids kultur. Freud blir den hjälte Gay bygger stora delar av sin argumentation på. Faktiskt har namnet på psykoanalysens skapare funnits med i snart sagt varenda boktitel Gay publicerat de senaste 20 åren. Som ett tjug feministiska forskare påpekat var ju Freuds blick varken särskilt könsneutral eller genusmedveten. Kanske det kunde vara dags att nyansera uppfattningen av husguden?

Ytterligare ett problem är att Gay är så upptagen av att berätta om källornas innehåll att relationen till tidigare forskning är i det närmaste obefintlig. Detta problem blir särskilt tydligt från och med den tredje volymen, då Gay inte längre är upptagen av att med frenesi nyansera eller nedmontera tidigare forskares uppfattningar. Där Gay slänger fram några rader ur Tennysons poem *The Princess* som exempel på en enskild tankefigur – borgerliga mäns

positiva ambivalens till aggression – har andra diskuterat hela detta poems komplexitet i detalj. Det visar sig då att just de rader Gay citerar uttalas av en manstyp som Tennyson framställer som negativ eller åtminstone problematisk. Poemet handlar snarare om hur kvinnor skall kunna underordnas *utan* den explicita aggression som Gay menar är Tennysons.³ Detta problem är återkommande hos Gay. På de punkter där läsaren själv råkar vara inläst blir bristen på återkoppling till andra forskares ståndpunkter en uppenbar och skriande brist.

Detta som generella synpunkter på Gays fembandsverk. Men vad är det egentligen han utträttat i de olika volymerna? De två första, *The Education of the Senses* och *The Tender Passion*, behandlar borgerskapets komplicerade relationer till sexualiteten och kärleken. Det är väl främst i volymen om sexualiteten som Gay bryter ny mark – eller bröt ny mark då volymerna publicerades. Tidigare forskning kring sexualitet pekade ganska ensidigt på viktorianismen som en tid av extremt pryderi. Jag vet inte hur många gånger jag sett historiker citera det samtida rådet att böcker skrivna av män inte skulle ställas bredvid kvinnors böcker i bokhyllorna, såvida inte de båda författarna var gifta. Gay betonar i stället den sensualism och den faktiskt proerotiska hållning som präglade många borgerliga äktenskap. Att man inte talade helt öppet om sexualitet – även om också detta gjordes, om än i speciella sammanhang – betydde inte att man förnekade kvinnors sexualitet eller sexuella behov. Så länge sexualiteten utövades i en heterosexuell kontext och inom äktenskapet såg borgarna den som lyckliggörande, befriande, ja, till och med vacker. Och njutningen var inte något som förbehölls män – tvärtom gav dåtida rådgivningsförfattare detaljerade förklaringar kring hur mannen skulle stimulera den mytomspunna klitoris så att också kvinnan skulle få orgasm.

Gay nyanserar även den traditionella uppfattningen av viktorianismen som en tid av tydlig och oproblematiske dubbelmoral. Visst var prostitutionen omfattande, men det var långt ifrån alla män som hycklade kärlek till renheten för att sedan lätta på det sexuella trycket med prostituerade från arbetarklassen. Borgarklassens män har före Gays bok framstått som bigotta och skenheliga; dess kvinnor som bleka och uttråkade hemmafruar utan möjlighet

3. Gay, *The Cultivation of Hatred*, s 293; att ställas mot bland andra Donald E Hall, *Fixing Patriarchy. Feminism and Mid-Victorian Male Novelists*, London 1996, s 44–62; Kate Millett, *Sexualpolitiken*, Stockholm 1971, s 81–85; Alan Sinfield, *Alfred Tennyson*, Oxford 1986, s 139–143; Marion Shaw, *Alfred Lord Tennyson*, Brighton 1988, s 41–49, 72f, 115–120. De rader Gay citerar är: "[Man] for the field and woman for the hearth: / Man for the sword and for the needle she: / Man with the head and woman with the heart: / Man to command and woman to obey; / All else confusion."

att alls uttrycka sin sexualitet. Nog hade en del historiker före Gay nyanserat den traditionella bilden av den viktorianska dubbelmoralen och tillknäpetheten,⁴ men det var först med Gays bok som ett helhetsgrepp togs för att studera denna sida av borgarklassens sexliv.

Internationellt har de här två volymerna tagits emot och diskuterats i större detalj än de senare i serien. Historikerparet Carol N och Peter Stearns skrev en uppmärksammad artikel, där de menade att Gay gått alldeles för långt i sin revision av den sexualfientliga borgarklassen. Nästan alla senare böcker om viktorianism och sex och kärlek – alldeles för många för att listas här – har diskuterat Gay och ställt sig antingen helt avvisande eller försökt att nyansera eller bygga vidare på hans förvisso ibland alltför starka vilja att revidera resultaten från tidigare forskning. På många sätt har Gays uppfattning av borgarklassen blivit en viktig del av det internationella samtal som forskningen är.⁵

Även i Sverige har dessa två böcker, och främst då den första, fått ett visst genomslag. Karin Johannisson är mycket orättvis mot Gay i sin uppmärksammade *Den mörka kontinenten*. Hon verkar faktiskt inte ha läst hela Gays bok, då hon försöker motbevisa hans tes om viss sexuell frigjordhet under 1800-talet genom att citera en enda källa – en pryd och sexuellt undertryckt kvinna. Gay menar knappast att alla kvinnor oproblemiskt njöt av multipla orgasmer och onanerade utan skuldkänslor, på det onyanserade sätt Johannisson vill få det till.⁶

Arne Jarrick relaterar i sin *Kärlekens makt och tårar* mer detaljerat och med större nyansrikedom till Gays båda första volymer då han redogör för diskussionerna om kvinnans sexualitet under 1700- och 1800-talen. Gays forskningsresultat är här helt integrerade i skildringen av de svenska diskussionerna.⁷

Hjärdis Levin hade gjort gott i att diskutera och inarbeta framför allt den första volymen. Hon är i sin avhandling *Masken uti rosen* övertygad om att 1800-talets kvinnor främst upplevde sexuella lidanden bland män som var

4. Framför allt Carl N Degler, "What Ought to Be and What Was. Women's Sexuality in the Nineteenth Century", *American Historical Review*, vol 79 (december 1974); Barry F Smith, "Sexuality in Britain, 1800–1900. Some Suggested Revisions", i Martha Vicinus (red), *A Widening Sphere. Changing Roles of Victorian Women*, London 1977.

5. Se Carol N & Peter Stearns, "Victorian Sexuality. Can Historians do it Better?", *Journal of Social History*, vol 18 (1984–1985). För böcker som ytterligare bekräftar och nyanserar Gays mer komplicerade bild av främst sexualiteten, se t ex Michael Mason, *The Making of Victorian sexuality*, Oxford 1994; Roy Porter & Leslie Hall, *The Facts of Life. The Creation of Sexual Knowledge in Britain, 1650–1950*, New Haven & London 1995.

6. Karin Johannisson, *Den mörka kontinenten*, Stockholm 1994, s 62f.

7. Arne Jarrick, *Kärlekens makt och tårar. En evig historia*, Stockholm 1997.

idel samvetslösa förförare och/eller ointresserade av sina hustrurs sexualitet. Hur felaktig och överdrivet enkel denna bild är framgår med all tydlighet just av Gays första volym.⁸ En liknande felaktigt förenklande tolkning av samtida uppfattningar av sexualiteter återfinns i Rebecka Lennartssons avhandling *Malaria Urbana*.⁹

Så långt de uppmärksammade två volymerna. Den tredje volymen, *The Cultivation of Hatred*, är den längsta i serien – nästan 700 sidor. Den är i mina ögon den mest lyckade, eftersom Gay här bryter ny mark utan att som i de två första volymerna alltför starkt hamna i polemik med tidigare forskning. Han skriver här om borgarklassens komplicerade relation till aggression. I synen på och relationen till aggression kolliderade olika manlighetsuppfattningar. En utbredd tanke inom borgarklassen var att manlighet skulle bygga på självbehärskning och ridderlig omsorg om kvinnan. Samtidigt fanns en oro för att manligheten skulle urlakas och feminiseras om självbehärsksningen drevs för långt. Duellen, inte minst de tyska studenternas ivriga fåktande, framstår här som ett svar på en oro över att manligheten blivit för vek och mjuk. Samtidigt var det viktigt att denna utlevelse av aggression inte tog sig alltför okontrollerade uttryck, då detta skulle ha fört den borgerlige gentlemanns kontrollerade våldsutövning alltför nära det förment okontrollerade proletariet. Liksom vad gällde sexualiteten – där en viss njutning tilläts och sågs som positiv men utan att man oproblematiskt kunde hänge sig åt sex – blev aggressionen en arena där männen både kunde bekräfta sin manlighet och, om de gav efter för aggressiva impulser på fel plats och på fel sätt, riskerade att förlora den. Inget i övermått var borgarklassens diktum, här som annorstädes. Manligheten skulle visserligen utmärkas av viss driftsutlevelse, men under strängt disciplinerade former.

The Cultivation of Hatred har inte fått samma genomslag i den svenska forskarmiljön som de båda tidigare volymerna. Faktiskt verkar svenska historiker helt ha missat att Gay fortsatt att ge ut arbeten om den borgerliga erfarenheten efter de två inledande böckerna. Medan många diskuterat framför allt seriens första volym har jag faktiskt ännu inte sett referenser till någon av de tre resterande delarna i svensk forskning.¹⁰

8. Se Hjärdis Levin, *Masken uti rosen. Nymalthusianism och födelsekontroll i Sverige 1880–1910. Propaganda och motstånd*, Eslöv 1994, särskilt s 133–138.

9. Rebecka Lennartsson, *Malaria Urbana. Om byråftickan Anna Johannesdotter och prostitutionen i Stockholm kring 1900*, Eslöv 2001, särskilt s 94–101.

10. Min egen avhandling, *The Power of Character. Middle-class Masculinities, 1800–1900*, Stockholm 2003, är ett undantag. Se t ex s 24, 28, 43, 46, 271.

Seriens fjärde volym heter *The Naked Heart* och är en resa in i borgarklassens självbild, i dess innerliga intresse för introspektion. Gay analyserar här hur romantikens upptagenhet med det egna jaget på paradoxala vägar kom att internaliseras hos borgarklassen. Han visar hur läsandet av populärromaner var en psykologisk flykt från en komplicerad och ständigt föränderlig yttervärld, in i en okomplicerad fiktion där gränserna mellan hög och låg, rätt och fel, var lättare att dra än i verkligheten. Här finns också en lång diskussion kring hur borgarklassen speglade sig i historieskrivningen, hur det förflutna gjordes till ett verktyg i det egna identitetsarbetet. Boken är en lång samling exempel på hur borgare på 1800-talet sysslade med introspektion. Men vad de egentligen hittade inne i sig själva – annat än en stor, tydlig mängd oro och ångest – blir aldrig tematiserat eller föremål för detaljerad analys. Inslagen av masochistisk självkritik och fascinationen för döden (också den ytterst ett arv från romantiken) är delar av borgarkulturen som det skulle ha varit intressant om Gay valt att dröja längre vid.

Den avslutande volymen i serien heter *Pleasure Wars* och behandlar borgarklassens relation till arkitektur, musik och konst, med koncentrerad fokus på målningar. Själva ansatsen känns något anakronistisk, inte minst viljan att lyfta fram borgare som faktiskt hade god konsts smak. Från en så luttrad vardagslivets och det undermedvetnas historiker som Peter Gay hade man kunnat vänta detaljerade analyser av hur konst fungerade för vanliga borgare och av de reproduktioner de klädde sina väggar med. Dessa ofta litet billigare kopior fyllde säkert en rad psykologiska funktioner som freudianen Gay hade kunnat skriva intresseväckande saker om. Men liksom i seriens första, mer lyckade volym har han i stället förts vidare i sina undersökningar i polemik mot dem som skrivit ogillande om borgarklassen, i det här fallet dem som betraktat modernister som Picasso och Gauguin som hjältar i en kamp mot en trist medelklass med dålig konsts smak. Visst fanns det sådana borgare, menar Gay, men många hade faktiskt bra smak också. Var inte just Gertrude Stein från borgarklassen, om än något av en säriling, frågar han i bokens avslutande kapitel. I stället för att undersöka medelklassens relation till konst har Gay skrivit en volym full av anekdoter för att visa att borgarna minsann hade god smak. Det hela bygger på ett slags absolut uppfattning om vad som faktiskt är bra och vad som är dålig konst och som jag upplever som just anakronistisk. Det viktiga är väl inte att en del borgare visste att uppskatta Mozarts 40:e symfoni i g-moll, utan vad de gjorde av sitt konstintresse?

Självfallet är det lätt att kritisera ett femvolymsförsök som med hjälp av

Freud vill syntetisera 1800-talets borgarklass i all dess komplexitet. De fem volymerna, och kanske främst de tre första, har verkligen mycket stora förtjänster. För alla som frestas av enkla förklaringar är Gays nyansrikedom och vilja att citera även källor som talar emot hans egen argumentation ett nyttigt korrektiv. Trots att Gay ibland blir lite väl apologetisk – han tycker verkligen om den klass han studerar – framstår ändå borgarklassen i all sin komplicerade nyansrikedom. Klassens män ansåg sig symbolisera samhällets framsteg och oroade sig samtidigt för varje förändring. De ansåg sig ha en mycket bättre kvinnosyn än alla andra klasser, men var samtidigt nitiska i att utesluta kvinnor från varje möjlighet till makt och upplevde verklig skräck inför tanken på emanciperade, bildade kvinnor. De trodde på civilisering och självkontroll, men ville ändå stärka sin manlighet med en viss våldsromantik. De uppfattade sig själva som jordens herrar men fruktade trasproletariatet intill mani. Som Gay skriver i den första volymens långa inledande essä: "the nineteenth-century bourgeois mood was a mixture of helplessness and confidence".¹¹

Gay hade dock som sagt inte behövt 2 500 sidor för att berätta detta. Tur då att volymerna är utrustade med, även med amerikanska mått, ovanligt ambitiösa index. Det förefaller som att Gay själv insett sin oförmåga till begränsning och därför sett till att ordna det som så för sina läsare att de skall kunna använda det han skrivit som ett smörgåsbord. Och det fungerar verkligen. Det finns ingen egentlig anledning att, som jag själv gjort, läsa alla dessa sidor. Om man inte har svårt att släppa läsningen av facklitteratur under sin sommaresemester i hammocken vill säga. Med hjälp av registret är det ganska lätt att hitta vad Gay har att säga om det som intresserar en. Resultatet blir fortfarande, som vid läsningen från pärm till pärm, bitvis briljant, bitvis babbligt och splittrat, men alltid välbehövligt nyanserat, alltid välskrivet och nästan alltid underhållande.

Och om man nu räds formatet har ju Gay sedan sviten avslutades publicerat monografin *Schnitzler's Century. The Making of Middle-class Culture, 1815–1914* – en 334 sidor lång sammanfattning av *The Bourgeois Experience*, och den första boken av hans hand på mycket länge där Freud varken finns med i titel eller undertitel.

David Tjeder

11. *Education of the Senses*, s 67.